

NİGAR TOFİQ qızı ƏHMƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti

MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATINDA VƏTƏN HƏSRƏTİ

Azərbaycan xalqının uzun əsrlər boyu təkamül prosesi keçərək çağdaş dövrümüzə yetişən zəngin bədii təfəkkür məhsullarının mühüm bir hissəsini də mühacirət ədəbiyyatı təşkil edir. Belə ki, bədii təfəkkür tariximizin müəyyən dövr və mərhələlərində xalqımızın ədəbi-bədii söz sahibləri doğma vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalaraq, əvvəlki mərhələdə Osmanlı dövlətinin, sonrakı mərhələdə isə Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisinə və digər dövlətlərə üz tutmuşlar. Yəni hələ XV-XVI əsrlərdə bir sıra Azərbaycan sənətkarları ölkəmizi tərk edərək Osmanlı dövlətinin (İndiki Türkiyə) ərazisinə (Hamidi, Həbib, Xəlil, Süruri, Bəsiri, Şahi, Xəzani və s.) və ya Orta Asiyaya (Ziyayi, Xülqi, Allahi və s.) getmişdilər. Həmin vaxt mövcud olan mühacirətin bir neçə səbəbləri var idi. Bu səbəbləri professor Yaqub Babayev belə qeyd edir: “Məmləkətdə baş verən feodal müharibələri, iğtişaşlar, qayğısızlıq, maddi çətinlik, özlərinə qarşı diqqət, qayğı görməməkdən doğan inciklik hissi, daha yaxşı güzəran və şan-şöhrət arzusu və s. bu səbəblər sırasında idi. Onu da əlavə edək ki, Osmanlı dövlətinin ərazisində nisbi sabitlik, rahatlıq mövcud idi. İstər osmanlı sultanları, istərsə də oradakı ayrı-ayrı yüksək rütbəli mənəb sahibləri elm və sənət adamlarını himayə edir, onlara qayğı ilə yanaşırdılar. Sultan Hüseyn Bayqaranın, xüsusilə də onun vəziri, məşhur özbək şairi Ə.Nəvainin (1441-1501) dövründə Orta Asiyada da bu cür himayədarlığın şahidi oluruq. Ona görə də bəzi şairlərimiz həmin ölkələrə köç etməli olurlar. Çaldıran döyüşündən sonra bir sıra elm və sənət adamlarının məcburən Türkiyəyə aparıldığı da məlumdur” (2, s. 314). Göründüyü kimi, ədəbiyyat tariximizin hələ o zamankı mərhələlərində də vətəndən uzaq düşmüş sənətkarlarımız olmuşdur. Təbii ki, onların da yaradıcılığında bu ayrılıq hissi, vətən həsrəti bu və ya digər formada özünü göstərməkdədir. Lakin əvvəlki dövrlərdə mövcud olan mühacirlik ədəbiyyat tariximizdə bir sistem, məfkurəvi istiqamət, mətbuat və s.

yaratmadığı üçün mühacirət ədəbiyyatımızın əsas aparıcı hissəsi məlum səbəblərə görə XX əsrə təsadüf edir.

Bəlli həqiqətdir ki, mühacirət ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz bir hissəsini təşkil edərək, onu daha da zənginləşdirmişdir. Mühacirət ədəbiyyatının istər poeziya, istərsə də nəsr qolunda vətən həsrəti özünü əks etdirməkdədir. Lakin poeziya sənətkarların vətən həsrəti ilə bağlı hiss və duyğularını ifadə etmək üçün daha əlverişli bir bədii seçim idi. Buna görə də biz müvafiq mövzu ilə bağlı axtardığımız nümunələrin əksəriyyətini məhz şeiriyyatda – poeziyada tapırıq. Məsələn, Almas İldırımın “Yurd həsrəti” şeirində vətən həsrətinin bariz nümunəsini görürük, şairin hiss, həyəcan və duyğularının ayrılıq dərindən sanki alovlandığının şahidi oluruq:

Mən yurdumu andıqca dərindən,
Qəlbim qopuyor sanki yerindən,
Yurdum... O ilahi uca Qafqas,
Vermiş mənə ilhamı əzəldən.
Sundum onun eşqiylə yürəkdən
Atəş dolu bir camı əzəldən.
Mən ruh alamam başqa gözəldən,
Eşqim!.. O ilahi uca Qafqas... (1, s. 117)

Şairin bu şeir parçasında onun əzəldən bu torpaqdan ilham aldığını, onun eşqi ilə yandığını, başqa bir yerdə yaşasa da, orada vətənsiz zövq almadığını, sanki ruhsuz olduğunu, həyatdan ruh almadığını, eşqinin, sevdasının yalnız və yalnız doğma Vətəni – Qafqas – Azərbaycan olduğunu görürük. Bunlardan başqa şairin öz vətəninə düşdüyü hala acıması, onun hər daşında bir həsrət, matəm olduğunu qeyd etməsi də diqqət çəkir:

Qafqas!.. O yaşıl sinəli dağlar,
Hicran duyaraq düşdüyü yasdan,
Qaç yüz sənəlik matəmi saxlar,
Bir rəmz olaraq Kürdən, Arazdan.
Quzğun onu həsrətlə qucaqlar,
Dərdiylə coşan dalğalar ağlar... (1, s. 117)

Şair bu şeirində həmçinin bir anlıq quş olub Vətənə uçmaq istəyir və qarış-qarış hər dağını, dərəsini, diyarını gəzmək, ona bir an da olsa, qovuşmaq istəyir. Hətta şair yayın ağzından qopub torpağa sancılan ox olmağı diləyir, bəlkə, belə olan halda torpaqla daha yaxın olacaq, öpüşəcək, arzusuna çatacaq. Şair vətən həsrəti ilə o dərəcədə alışıx ki, məzarının vətən torpağında olmağını arzulayır ki, məhz vətən torpağında məzarı sərinləyə bilər. O zaman mənim keçirdiyim hissləri, yazdığım və oxuduğum şeirləri, mahnıları vətənimin saralmış bir yarpağı dinləyər və anlayar:

Heyhat... Nə yazıq, bir qanadım yox,
Bir anlıq uçub dağları aşsam,
Tərən kimi Göy Göldə dolaşsam...
Azğın pusudan bir atılan ox,
Qəlbədən vurulub yerlərə düşsəm,
Bir ləhzə o torpaqla öpüşsəm...
Torpaq, o yaşıl kölgəli torpaq,
Qoynunda məzarım da sərinlər.
Ruzgarla düşən hər sarı yarpaq,
Ruhumda coşan şarqını dinlər... (1, s. 117)

Bu şeir parçasını oxuduqca sanki şair adamın gözünün qabağında canlanır və nə hisslər keçirdiyi təsəvvürümüzdə dərin izlər buraxır. Maarif Teymur Almas İldırımın vətən həsrətindən danışarkən haqlı olaraq yazır ki, “Mahiyyət etibarı ilə şair şəxsiyyəti, Vətən həsrəti ilə tam çulğaşır” (4, s. 12). Həqiqətən də, belədir.

Döğulduğu diyardan uzaqlarda yaşamağa məhkum edilən, vətən həsrəti ilə qovrulan, onun dərindən acıyan mühacir şairlərdən biri də Gültəkin – Əmin Abiddir. Onun istər elmi, istərsə də bədii yaradıcılığı hər zaman Vətən sevgisi və həsrəti ilə birlikdə vücudə gəlmişdir. Şairin “Bayrağım və isticlalım” (1924), “Vətənim və eşqim” (1924), “Qürbətdə bayram” (1925), “Azərbaycan isticlalı” (1919) şeirlərində yaşanmış, lakin əldən verilmiş Azərbaycan isticlalının yenə də bizim olacağına dərin ümidlər vardır. “Buzlu cəhənnəm”də min bir əziyyətə dözən mübarizlər bayrağı, isticlalı, vətən eşqini qəlblərində yaşadırlar. “Bayrağın ölmədiyini, əgər ölərsə, bu bayrağı ləğv edən ölkələrin özlərinin torpağın altına keçəcəklərini” -

deyən şair Azəri oğludur. Onun adından şah damarından axan qan var. Lakin bütün zülm və işgəncələrə baxmayaraq “Nerondan betər zülm yapan”, “Türklüyün qəlbinə nəstər vuran” ölkəyə qarşı “intiqa” şüarı da qalacaq. Vətəni

yad əllərdən xilas etmək üçün bir yol var:

Kurtuluş, ey nazlı, sevimli pəri,
Könüldən vurğundursana azəri.
Dışimlə qırarım, bir gün gəlir də
Bağrına saplanan qanlı xəncəri.
Yaşa ey həsrətlə doğan istiqlal!
Yaşa ey türk, yaşa ey gözəl hilal! (3, s. 304).

Bundan başqa, mühacir şairin “Can Azərbaycan” (1919), “Sevgili Bakıya” (1923), “İstanbul məktubu” və ya “Annəmə” (1924), “Qürbətdə bayram” (1925) kimi şeirlərində də vətən həsrəti ilə bağlı hisslərinin cəmləndiyini, poetikləşdiyini görürük. Gültəkinin “Can Azərbaycan” şeirində demək istədiyi budur ki, biz səndən nə qədər ayrı olsaq da, bədənimizdə can – ruh olduqca sən bizimləsən, əziz Vətən!

Sən bizimsən, bizimsən durduqca bədəndə can,
Yaşa - yaşa çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan! (6)

Şairin “Sevgili Bakıya” şeirində də vətən həsrəti aydın duyulur. Paytaxt Bakıya müraciətlə başlanan şeirdə doğma şəhəri ana hesab edir, onun halına acıyır, onun dərdinə əlac olmağı poetik dillə belə ifadə edir:

Ey sevgili Bakı, solğunsan yenə,
Bir acıyan könül yoxmu dərdinə?
Övladların kimi öksüz qaldınsa,
Mən yanaram, sənə ey yetim anne! (6)

Əmin Abid – Gültəkin bu şeirində həmçinin yad əllərdə olan, sevnələri didərgin düşən vətənin adına səcdə etdiyini də poetik dillə ifadə edir. Şairin vətən həsrəti, dərdi və onlarla bərabər sevgisi o həddə çatıb ki, o, vətənin tapdaqdan birdəfəlik azad olunmağını istəyir, bu olmazsa, xalqla vətənin eyni acıyla yanmasını ürək yangısı ilə vurğulayır. Əslində, isə o bunu istəmir, vətənin və xalqının xoş, əminaman, vəhdətli günlərini görmək istəyir. Və bu yolda tökəcəyi qanını doğma yurduna halal edir:

Mən sənə adına səcdə eylərim.
Ey qəlbinə matəm bağlayan vətən,
Düşmənin qucağında ağlayan vətən,
Əzmimlə mən səni qurtaramazsam
Xalqımla bərabər sən də yan vətən!
Hürr olan imanım - indi qalxanım,
Sənə halal olsun mənim al qanı! (6)

Şair vətəninə, xalqına o qədər sevir ki, istər elmi, publisist, istərsə də bədii əsərlərində bu məhəbbət əks olunur. Mühacirətdə olmaq, vətən həsrəti ilə yaşamaq, onun vəziyyətinə acımaq, nəinki Əmin Abidin, onun simasında bütün mühacir şair və ədiblərimiz üçün ağır olsa da, onlar heç vaxt ümidini itirmir, vətənin işıqlı gələcəyinin – hazırkı müstəqilliyimizin və azadlığımızın var olacağına inanırdılar. Bu ümid üçrəngli bayraqa intişar tapacaqdı, o zaman şair cismən olmasa da, ruhu şad və azad olacaqdı. Belə hisslərin Gültəkinin “Anama” və ya “İstanbul məktubu” adlı şeirində poetikləşməsinə görürük:

Bilirsən ki ana uzaqda qaldım,
...Sevdiyimin ismi: şən Azərbaycan!
Azərbaycan mənim gözəlim ana!
Azərbaycan mənim əməlim, ana!
Get onun bağrına üzünü sürt də,
Rusun çeynədiyi torpağını öp.
Azəri oğlunun böyük ümidə
Gömdüyü üç rəngli bayrağını öp!
Bəlkə də ölərəm qürbətdə ana!
Ruhumsa qalmasın həsrətdə ana! (6)

Qeyd edək ki, Vətən sevgisi və ya həsrəti təkcə onların mənsub olduqları vətənin təbiətinin, cəmiyyətinin gözəlliklərini, insanların qonaqpərvərliyini vəsf etmək və ya onların həsrətindən doğan hisslərdən ibarət deyildir. Bu vətənə aid olan hər nə varsa, onları öz yaradıcılıqlarında – istər elmi, istərsə də bədii əks etdirirdilər, təbliğatı ilə məşğul olurdular. Yəni onlar vətənə sevgilərini istər xalqımızın folklor nümunələrini araşdırmaqla, istər klassiklərinin zəngin irsini araşdırıb təbliğ etməklə, istərsə də xalqın başına

gələn fəlakətləri can yangısı ilə qələmə almaqla təqdim edirdilər. Həmçinin onların digər fəaliyyətləri zamanı da belə sevgini asanlıqla görmək mümkündür. Belə ki, mühacir kimi sığındıqları, yaşayıb-yaratdıqları ölkələrdə müəyyən təşkilat yaratmaqla, əsərləri yayımlanan mətbuat orqanını çalışdırmaqla da məşğul idilər. Bunların hamısı, təbii ki, vətən naminə idi, vətənə olan sevginin hədindən artıq olduğundan irəli gəlirdi. Belə cəfəkeş mühacir ziyalarımızdan biri də Əhməd Cəfəroğlu idi. O bütün varlığı ilə xalqı, vətəni, onların işıqlı gələcəyi üçün var gücü ilə çalışan əsl ziyalı idi. Qütbətdə, vətəndən uzaqda yaşasa da, vətən həsrəti həmişə onun daxili dünyasında bir nisgil yaşatsa da, heç zaman usanmayıb və bizim bu günümüzün yetişəcəyinə inamla, əzmkarlıqla mübarizə aparıb. Bu fəaliyyətində onun çalışdırdığı “Yurd bilgisi” dərgisinin də böyük rolu olmuşdur.

Ə.Cəfəroğlu xalqımıza məxsus folklor nümunələrini sevə-sevə toplayır, öyrənir və araşdırırdı. Təsis etdiyi “Yurd bilgisi” dərgisi doğma Vətənə aid yazılara meydan verərək onları işıqlandırır. Vətən həsrəti ilə alışıb-yanan əliqələmlilərimiz özlərinin ürək yangılarını, həsrətlərini, sevgilərini həmin dərginin vərəqlərində dərc etdirməklə bir təsəlli tapırdılar.

Əhməd Cəfəroğlu “Yurd bilgisi” dərgisində işğalçı rus qüvvələrinə açıq müqavimət göstərdiyi üçün bir məlumata görə Kazana, başqa bir məlumata görə, Xarkova sürgün edilən və vətəndən uzaqlarda doğma yurd həsrəti ilə gözlərini əbədi yuman Mustafa bəy Arifin yaradıcılığı üzərində xüsusilə geniş dayanmışdır. O, M.Arifin yaradıcılığının ümumi səciyyəsinə verərək yazırdı: “Hələ şair Arifin kəndisinin sürgün həyatında yazdığı şeirlər o qədər vətəni və millidir ki, şairin rus istilasına qarşı bəslədiyi nifrət haqqında qətiyyətlə heç bir tərəddüdə yer qoymur. Zavallı şair, nəhayət vətən uzaqlığına təhəmmül edə bilməyərək, rus mənfəatində həsrətlə həyatından ayrılmağa məcbur olmuşdur. Arif sözün geniş mənası ilə qiymətli şüurlu bir milliyyətpervər və istiqlalpervər bir mücahiddir” (5, s. 174). Məqalədə şairin əsərlərindən gətirilən nümunələr bu fikrin gerçəkliyinə bir daha təminat vermiş olur:

Ellərimiz vardı bəyli, paşalı,
Dağlarımız vardı əlvan meşəli,
Süsənli, sünbüllü, tər bənövşəli,
Qaldı bağlar, xiyabanlar ağılaram (5, s. 174).

Mustafa bəy Arifin bu səmimi, ürəkdən gələn misraları şairin işğalçılara nifrət və Vətən məhəbbəti haqqında aydın təəvvür doğurur.

Nəticə olaraq, qeyd edək ki, vətən həsrəti adı çəkilən şəxsiyyətlərin və ümumiyyətlə, mühacirət ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığının əsas mövzusu olmuşdur. Bu başqa cür də ola bilməzdi, ona görə ki, onlar öz doğma yurdlarından didərgin idilər. Hər zaman doğma yurdu həsrətini çəkirdilər və onların keçirdikləri hisslər, duyğular, düşüncələr yaradıcılıqlarında da əks olunurdu.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Almas İldırım. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Öndər, 2004, 160 s.
2. Babayev, Y.M. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 760 s.
3. Əhmədli B. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri, Bakı: Elm və təhsil, 2017, 376 s.
4. Maarif Teymur. Almas İldırımın həyatı, mühiti, şəxsiyyəti // Almas İldırım. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Öndər, 2004, 160 s., səh: 6-13
5. Həsənova Ş. Mühacirət irsimizin “Yurd Bilgisi”. Bakı: YYSQ, 2015, 198 s.
6. <https://edebiyat.az/poeziya/280-emin-abid-gultekin-can-azerbaycan.html>

Nigar Tofiq qızı Əhmədova

Mühacirət ədəbiyyatında vətən həsrəti

Xülasə

Məqalə Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz bir qolu olan mühacirət ədəbiyyatına, xüsusilə də bu ədəbiyyatda öz əksini tapan vətən həsrəti mövzusunə həsr edilmişdir. Qeyd olunur ki, Azərbaycan xalqının uzun əsrlər boyu təkamül prosesi keçərək çağdaş dövrümüzdə yetişən zəngin bədii təfəkkür məhsullarının mühüm bir hissəsini də mühacirət ədəbiyyatı təşkil edir. Mühacirət ədəbiyyatı hələ XV-XVI əsrlərdən etibarən özünü göstərməyə başlasa da, bu proses XX əsrdə sistem xarakterli olduğu üçün bu ədəbiyyatın əsas mahiyyətindən danışarkən daha çox bu dövrün mühacirəti nəzərə alınır. Fikrimizcə, mühacirət hansı dövrdə, əsrdə, ildə olmasına baxmayaraq, orada yazılan əsərlərdə vətən həsrəti özünü göstərir.

Məqalədə mühacirət ədəbiyyatının nümayəndələri olan Almas İldırım, Gültəkin-Əmin Abid, Mustafa bəy Arif kimi didərgin şairlərin şeirlərindən parçalar verilərək vətən həsrətinin poetik ifadəsi şərh edilmişdir.

Həmçinin Vətən həsrəti mövzusu ilə bağlı elmi və bədii əsərlərin işıqlandırması sahəsində Əhməd Cəfəroğlunun çalışdığı “Yurd bilgisi” dərgisinin də fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: mühacirət ədəbiyyatı, vətən həsrəti, ayrılıq hissləri, poeziya

Nigar Tofiq gizi Ahmadova

Longing for homeland in emigrant literature

Summary

The article is devoted to emigrant literature, which is an integral part of Azerbaijani literature, in particular, the theme of longing for homeland, which is reflected in this literature. It is noted that emigrant literature also forms an important part of the rich artistic thinking of the Azerbaijani people, which has passed through a centuries-old process of evolution and has reached modernity. Although emigration literature began to manifest itself as early as the XV-XVI centuries, since this process is systemic in the XX century, speaking about the main essence of this literature, emigration of this period is most often considered. In our opinion, no matter what period, century, or year the emigration took place, the works written there show homesickness.

The article contains excerpts from the poems of such exiled poets as Almas Yildirim, Gultekin-Amin Abid, Mustafa Bey Arif, who are representatives of emigrant literature. The activities of Ahmed Jafaroglu in the field of coverage of scientific and artistic works on the theme of longing for homeland were also highly appreciated.

Key words: emigration literature, longing for homeland, feelings of separation, poetry

Нигяр Тофик кызы Ахмедова

Тоска по родине в эмигрантской литературе

Резюме

Статья посвящена эмигрантской литературе, которая является неотъемлемой частью азербайджанской литературы, в частности, теме тоски по Родине, которая нашла свое отражение в этой литературе. Отмечается, что эмигрантская литература также составляет важную часть богатого художественного мышления азербайджанского народа, прошедшего многовековой процесс эволюции и достигшего современности. Хотя эмиграционная литература начала проявлять себя еще с XV-XVI вв., так как этот процесс носит системный характер в XX в., говоря об основной сущности этой литературы, чаще всего рассматривается эмиграция этого периода. На наш взгляд, независимо от того, в какой период, столетие, год была эмиграция, в произведениях, написанных там, проявляется тоска по родине.

В статье даны отрывки из стихов таких поэтов-изгнанников, как Алмас Йылдырым, Гюльтекин-Амин Абид, Мустафа Бек Ариф, являющихся представителями эмигрантской литературы. Также была высоко оценена деятельность Ахмеда Джафароглу в области освещения научных и художественных произведений на тему тоски по Родине.

Ключевые слова: эмиграционная литература, тоска по родине, чувство разлуки, поэзия